DOMSTOLENS DOM (Sjette Afdeling)
2. oktober 1997 *

I sag C-100/95,

angående en anmodning, som Finanzgericht Bremen (Tyskland) i medfør af EF-traktatens artikel 177 har indgivet til Domstolen for i den for nævnte ret verserende sag,

Brigitte Kording

mod

Senator für Finanzen,

at opnå en præjudiciel afgørelse vedrørende fortolkningen af artikel 3, stk. 1, i Rådets direktiv 76/207/EØF af 9. februar 1976 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder for så vidt angår adgang til beskæftigelse, erhvervsuddannelse, forfremmelse samt arbejdsvilkår (EFT L 39, s. 40),

har

DOMSTOLEN (Sjette Afdeling)

sammensat af formanden for Fjerde Afdeling, J. L. Murray, som fungerende formand for Sjette Afdeling (refererende dommer), og dommerne P. J. G. Kapteyn og G. Hirsch,

* Processprog: tysk.

generaladvokat: A. La Pergola
justitssekretær: ekspeditionssekretær H. A. Rühl,

efter at der er indgivet skriftlige indlæg af:

— Senator für Finanzen ved afdelingschef Wolfgang Baumgürtel, som befuldmægtiget

— Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved Marie Wolfcarius, Kommissionens Juridiske Tjeneste, og Horstpeter Kreppel, der er udstationeret som national ekspert ved Kommissionens Juridiske Tjeneste, som befuldmægtigede, bistået af advokat Klaus Bertelsmann, Hamburg,

på grundlag af retsmøderapporten,

efter at der er afgivet mundtlige indlæg i retsmødet den 13. juni 1996 af Senator für Finanzen ved Wolfgang Baumgürtel, af Det Forenede Kongeriges regering ved Assistant Treasury Solicitor John E. Collins, som befuldmægtiget, bistået af David Pannick, QC, og af Kommissionen ved Marie Wolfcarius, bistået af advokat Klaus Bertelsmann,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse den 22. oktober 1996,

afsagt følgende

Dom

1 Ved kendelse af 7. marts 1995, indgået til Domstolen den 30. marts 1995, har Finanzgericht Bremen i medfør af EF-traktatens artikel 177 forelagt et præjudicielt

spørgsmål vedrørende fortolkningen af artikel 3, stk. 1, i Rådets direktiv 76/207/EØF af 9. februar 1976 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder for så vidt angår adgang til beskæftigelse, erhvervsuddannelse, forfremmelse samt arbejdsvilkår (EFT L 39, s. 40, herefter »direktivet«).

2 Spørgsmålet er blevet rejst under en sag, som Brigitte Kording har anlagt mod Senator für Finanzen, efter at Senator für Finanzen's udvalg for autorisation af skatterådgivere (»Steuerberater«) har afvist at fritage Brigitte Kording for kravet om at bestå en eksamen for at kunne udøve erhvervet som skatterådgiver.

3 I direktivets artikel 1, stk. 1, præciseres det, at direktivet tilsigter gennemførelse i medlemsstaterne af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder med hensyn til adgang til beskæftigelse, herunder forfremmelse, og til erhvervsuddannelse samt arbejdsvilkår. Dette princip betegnes »princippet om ligebehandling«.

4 Direktivets artikel 3, stk. 1, lyder således: »Anvendelsen af princippet om ligebehandling indebærer, at der ikke finder nogen forskelsbehandling sted på grundlag af køn, for så vidt angår adgangsvilkår, herunder udvælgelseskriterier, til stillinger og funktioner inden for enhver sektor eller erhvervsgren, og til alle niveauer i erhvervshierarkiet.«

5 I henhold til § 2 i Steuerberatungsgesetz (lov om skatterådgivning, herefter »StBerG«) må erhvervet som skatterådgiver i Tyskland kun udøves af personer eller sammenslutninger, der har tilladelse hertil. Autorisation som skatterådgiver gives til personer, der har bestået en særlig eksamen for skatterådgivere eller har opnået fritagelse herfor (§ 35, stk. 1, i StBerG). En sådan fritagelse skal i henhold til § 38, stk. 1, nr. 4, litra a), i StBerG bl.a. indrømmes »tidligere tjenestemænd eller øvrige ansatte i skatteforvaltningen, der i mindst 15 år har arbejdet på området for

de af forbunds- eller delstatsskattemyndighederne administrerede skatter som sagsbehandler ('Sachbearbeiter') eller en i det mindste hertil svarende stilling«.

6 På det i hovedsagen relevante tidspunkt regulerede § 38 i StBerG ikke spørgsmålet om, hvorvidt kravet om en beskæftigelseperiode på 15 år også kunne opfyldes ved hjælp af deltidsbeskæftigelse.

7 Anvendelsen af § 38 blev dog påvirket af § 36, stk. 3, i StBerG, som ændret ved den sjette ændringslov fra 1994, hvorefter den som betingelse for adgang til skatterådgivereksamenen krævede erfaring også kan være erhvervet ved deltidsbeskæftigelse. I tilfælde af deltidsbeskæftigelse med en arbejdstid på mindst halvdelen af den normale arbejdstid forlænges den samlede periode tilsvarende, dog højst til det dobbelte af den i § 36, stk. 1 og 2, foreskrevne periode. Deltidsbeskæftigelse med en arbejdstid på mindre end halvdelen af den normale arbejdstid medregnes ikke.

8 I en ny affattelse af § 38, stk. 2, i StBerG, som ligeledes blev indført ved den sjette ændringslov fra 1994, hedder det, at bestemmelserne i § 36, stk. 3, også finder anvendelse i forbindelse med fritagelse for eksamenen.

9 Brigitte Kording er sagsbehandler ved Oberfinanzdirektion Bremen. Ved skrivelse af 21. oktober 1992 anmodede hun sagsøgte i hovedsagen om en bindende forhåndsbesked om, hvorvidt hendes beskæftigelse indtil den 30. april 1993 ville være tilstrækkelig til, at hun kunne opnå fritagelse for skatterådgivereksamenen.

10 Den 11. februar 1993 modtog Brigitte Kording en bindende forhåndsbesked fra udvalget for autorisation af skatterådgivere, som anerkendte, at hendes beskæftigelse opfyldte de gældende betingelser, men understregede, at hun den 30. april

1993 ikke ville have udøvet sit erhverv i den krævede minimumsperiode på 15 år i henhold til StBerG. Ved fastsættelsen af længden af den krævede praktiske beskæftigelse har lovgiver ifølge udvalget lagt til grund, at der er tale om et hovederhverv med fuldtidsbeskæftigelse. Deltidsansatte ansøgeres beskæftigelsesperioder kan derfor kun medregnes proportionalt ud fra forholdet mellem den individuelle arbejdstid og den normale arbejdstid.

11 Den 9. marts 1993 anlagde Brigitte Kording sag ved Finanzgericht Bremen, som er i tvivl om, hvorvidt den tyske lovgivning er forenelig med direktivet, og derfor har forelagt Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»Foreligger der en indirekte forskelsbehandling af kvinder i strid med artikel 3, stk. 1, i direktiv 76/207/EØF af 9. februar 1976 (EFT L 39, s. 40) eller andre fællesskabsbestemmelser, når det i national ret [§ 38, stk. 1, nr. 4, litra a), og § 38, stk. 2, i Steuerberatungsgesetz, sammenholdt med § 36, stk. 3] bestemmes, at den som en betingelse for fritagelse for skatterådgivereksamen krævede periode på mindst 15 års tjeneste som sagsbehandler i skatteforvaltningen i tilfælde af deltidsbeskæftigelse med en arbejdstid på mindst halvdelen af den normale arbejdstid, forlænges tilsvarende, og når 110 af de 119 deltidsbeskæftigede tjenestemænd i den pågældende kategori i Bremens skatteforvaltning er kvinder (92,4%)?«

12 Med sit spørgsmål ønsker den forelæggende ret reelt at få oplyst, om direktivets artikel 3, stk. 1, er til hinder for en national lovgivning, der bestemmer, at den som en betingelse for fritagelse for skatterådgivereksamen krævede beskæftigelsesperiode i tilfælde af deltidsbeskæftigelse med en arbejdstid på mindst halvdelen af den normale arbejdstid forlænges tilsvarende.

13 Direktivets artikel 3, stk. 1, forbyder som nævnt enhver forskelsbehandling på grundlag af køn, for så vidt angår adgangsvilkår, herunder udvælgelseskriterier, til stillinger og funktioner inden for enhver sektor eller erhvervsgren og til alle niveauer i erhvervshierarkiet.

14 Som fastslået af Domstolen i dommen af 14. februar 1995 i Schumacker-sagen (sag C-279/93, Sml. I, s. 225, præmis 30), kan forskelsbehandling kun bestå i, at der på sammenlignelige situationer anvendes forskellige bestemmelser, eller at den samme bestemmelse anvendes på forskellige situationer.

15 Det bemærkes i denne forbindelse, at den lovgivning, der finder anvendelse i hovedsagen — som anført af den forelæggende ret — ikke indeholder en direkte forskelsbehandling, da den samlede beskæftigelsesperiode som sagsbehandler i skatteforvaltningen, der kræves af personer, som ønsker at arbejde som skatterådgiver uden at tage eksamen, i tilfælde af identisk deltidsbeskæftigelse forlænges på samme måde for mænd og kvinder. Det skal derfor undersøges, om en sådan bestemmelse kan udgøre en indirekte forskelsbehandling.

16 I henhold til Domstolens faste praksis foreligger der en indirekte forskelsbehandling, såfremt en national bestemmelse — selv om den er kønsneutral — indebærer, at langt flere kvinder end mænd behandles ugunstigt (jf. i denne retning dom af 14.12.1995, sag C-444/93, Megner og Scheffel, Sml. I, s. 4741, præmis 24, og af 24.2.1994, sag C-343/92, Roks m.fl., Sml. I, s. 571, præmis 33).

17 Det kan ikke bestrides, at bestemmelser som de i hovedsagen omhandlede har betydning for deltidsansatte og stiller disse dårligere end fuldtidsansatte. Deltidsansatte skal nemlig for at kunne opnå fritagelse for eksamen have arbejdet adskillige år længere end fuldtidsansatte.

18 Det fremgår ligeledes af forelæggelseskendelsen, at 92,4% af de deltidsansatte blandt de omhandlede tjenestemænd i Bremens skatteforvaltning er kvinder.

19 I et sådant tilfælde må det konstateres, at bestemmelser som de i hovedsagen omhandlede i realiteten fører til en forskelsbehandling af kvindelige arbejdstagere i forhold til mandlige arbejdstagere og i princippet må anses for at være i strid med direktivet. Det vil kun forholde sig anderledes, såfremt den forskellige behandling af de to kategorier af arbejdstagere er begrundet i forhold, som intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn (jf. f.eks. dom af 13.5.1986, sag 170/84, Bilka, Sml. s. 1607, præmis 29, af 13.7.1989, sag 171/88, Rinner-Kühn, Sml. s. 2743, præmis 12, og af 6.2.1996, sag C-457/93, Lewark, Sml. I, s. 243, præmis 31).

20 Det tilkommer den nationale ret, som er enekompetent til at vurdere de faktiske omstændigheder og til at fortolke den nationale lovgivning, ud fra alt foreliggende at afgøre, om og i hvilket omfang en lovbestemmelse, som gælder uafhængigt af arbejdstagerens køn, men som faktisk rammer flere kvinder end mænd, er berettiget af objektive grunde, som intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn (jf. dom af 31.3.1981, sag 96/80, Jenkins, Sml. s. 911, præmis 14, Bilka-dommen, præmis 36, og Rinner-Kühn-dommen, præmis 15).

21 Det bemærkes i denne forbindelse, at sagsøgte i hovedsagen gør gældende, at tildeling af autorisation som skatterådgiver efter en fritagelse for eksamen må betragtes som en undtagelse, der kun kan gælde for personer, som i en foreskreven periode har udført kvalificeret arbejde og derved har erhvervet den fornødne erfaring. Den erfaring, der kræves for adgangen til det omhandlede erhverv uden eksamen, kan ifølge sagsøgte kun opnås i en beskæftigelsesperiode, der uafhængigt af det konkrete tilfælde er normeret ens for alle ansøgere.

22 Sagsøgeren i hovedsagen har heroverfor anført, at deltidsansattes arbejde er lige så varieret og af samme kvalitet som fuldtidsansattes. Det er udelukkende kvantiteten af arbejdet, der er forskellig.

23 Det bemærkes, at Domstolen i sin dom af 7. februar 1991 i Nimz-sagen (sag C-184/89, Sml. I, s. 297, præmis 14) har antaget, at påstanden om, at der er en særlig sammenhæng mellem varigheden af en erhvervsmæssig beskæftigelse og opnåelse af et vist niveau med hensyn til kundskaber og erfaring, kun er en generalisering vedrørende bestemte grupper af ansatte og derfor ikke giver grundlag for at udlede objektive kriterier, som intet har at gøre med forskelsbehandling. Ganske vist er ancienniteten ensbetydende med en større erfaring, som principielt sætter arbejdstageren i stand til bedre at udføre sine arbejdsopgaver, men om et sådant kriterium er objektivt, afhænger af samtlige omstændigheder i det konkrete tilfælde, særlig af forholdet mellem det udførte arbejdes karakter og den erfaring, udførelsen af arbejdet giver efter et bestemt antal arbejdstimer.

24 Endvidere bemærkes, at den forelæggende ret allerede har fastslået, at der i henhold til den oprindelige affattelse af StBerG som betingelse for, at de omhandlede tjenestemænd i skatteforvaltningen kunne fritages for skatterådgivereksamenen, gjaldt et krav om fem års beskæftigelse inden for skattevæsenet i løbet af det sidste ti år inden den pågældendes udtræden af tjenesten. Brigitte Kording har for den forelæggende ret — uden at det er blevet bestridt af sagsøgte — anført, at den krævede beskæftigelsesperiode i 1972 blev sat op fra fem til femten år for at standse tendenserne til personaleafgang til den private sektor, hvorfor det netop ikke var et spørgsmål om kvalifikationer, der var afgørende for lovændringen.

25 Såfremt en deltidsansat behandles mindre gunstigt end en fuldtidsansat, indebærer bestemmelser som de i hovedsagen omhandlede under disse omstændigheder en indirekte forskelsbehandling til skade for kvindelige arbejdstagere, hvis betydelig færre mænd end kvinder arbejder på deltid, og bestemmelserne er dermed i strid

med direktivets artikel 3, stk. 1. En sådan ulige behandling vil dog være forenelig med bestemmelsen, hvis den er berettiget af objektive grunde, som intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn.

26 Såfremt den nationale ret måtte nå frem til, at de kompetente myndigheder har kunnet godtgøre, at den omstændighed, at der for en deltidsbeskæftiget ansøger kræves en længere beskæftigelsesperiode end for en fuldtidsbeskæftiget ansøger som betingelse for en fritagelse for skatterådgivereksamenen, er berettiget af objektive grunde, som intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn, kan det forhold, at den nationale lovgivning rammer et betydeligt større antal kvindelige arbejdstagere end mandlige arbejdstagere, ikke i sig selv betragtes som en tilsidesættelse af direktivets artikel 3, stk. 1.

27 Det forelagte spørgsmål skal herefter besvares med, at direktivets artikel 3, stk. 1, er til hinder for en national lovgivning, der bestemmer, at den som en betingelse for fritagelse for skatterådgivereksamen krævede beskæftigelsesperiode i tilfælde af deltidsbeskæftigelse med en arbejdstid på mindst halvdelen af den normale arbejdstid forlænges tilsvarende, såfremt bestemmelserne rammer et betydeligt større antal kvindelige arbejdstagere end mandlige arbejdstagere, medmindre den pågældende lovgivning er berettiget af objektive grunde, som intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn.

Sagens omkostninger

28 De udgifter, der er afholdt af Det Forenede Kongeriges regering og af Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber, som har afgivet indlæg for Domstolen, kan ikke erstattes. Da sagens behandling i forhold til hovedsagens parter udgør et led i den sag, der verserer for den nationale ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagens omkostninger.

På grundlag af disse præmisser

kender

DOMSTOLEN (Sjette Afdeling)

vedrørende det spørgsmål, der er forelagt af Finanzgericht Bremen ved kendelse af 7. marts 1995, for ret:

Artikel 3, stk. 1, i Rådets direktiv 76/207/EØF af 9. februar 1976 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder for så vidt angår adgang til beskæftigelse, erhvervsuddannelse, forfremmelse samt arbejdsvilkår er til hinder for en national lovgivning, der bestemmer, at den som en betingelse for fritagelse for skatterådgivereksamen krævede beskæftigelsesperiode i tilfælde af deltidsbeskæftigelse med en arbejdstid på mindst halvdelen af den normale arbejdstid forlænges tilsvarende, såfremt bestemmelserne rammer et betydeligt større antal kvindelige arbejdstagere end mandlige arbejdstagere, medmindre den pågældende lovgivning er berettiget af objektive grunde, som intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn.

Murray Kapteyn Hirsch

Afsagt i offentligt retsmøde i Luxembourg den 2. oktober 1997.

R. Grass J. L. Murray

Justitssekretær Fungerende formand for Sjette Afdeling